

พลวัตเรือนชาวนาอีสาน: กรณีศึกษาตำบลคูจาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร

The Dynamics of Farmer Houses in the North Eastern of Thailand:

The Case Study at Kuchan Sub-district Khamkhueankaeo District, Yasothon Province.

ภาควิชา ค่ำมี^{1*} และชินศักดิ์ ตันจิกุล²

¹สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร

²ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร

บทคัดย่อ

“พลวัตเรือนชาวนาอีสาน: กรณีศึกษาตำบลคูจาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร” เป็นวิจัยที่มุ่งศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเรือนชาวนาอีสาน และวิถีชีวิตชาวนาในพื้นที่ศึกษา ตำบลคูจาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร รวมถึงสิ่งใดที่เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตชาวนาที่สะท้อนถึงเรือนชาวนาซึ่งเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมของชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษา

จากการศึกษาโดยการศึกษารวบรวมข้อมูลจากภาคเอกสาร การลงพื้นที่สำรวจภาคสนาม และการสัมภาษณ์ภายในชุมชนกรณีศึกษา ทำให้เห็นว่า เรือนชาวนา มีพลวัตอยู่หลายด้านทั้งในเรื่องของวิถีชีวิตชาวนาที่แสดงออกมาในรูปแบบของคติชน ประเพณี พิธีกรรมที่ถูกปรับเปลี่ยนไป เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ รวมถึงเรือนชาวนาเองก็เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในการทำนาในรูปแบบใหม่ที่ต้องพึ่งพาเทคโนโลยีมาใช้ในการผลิตข้าวเพื่อเพิ่มจำนวนผลผลิต จึงส่งผลให้ชาวนาในพื้นที่ต้องจัดหาพื้นที่จัดเก็บ เครื่องจักรกลการเกษตรที่มีราคาแพง ให้ปลอดภัยจากการโจรกรรมและง่ายต่อการดูแลรักษา โดยการปรับผังเรือน เพิ่มพื้นที่จัดเก็บเครื่องจักรกลการเกษตร รวมถึงเพิ่มหรือลดองค์ประกอบต่างๆ ในผังเรือนชาวนาให้สะดวกและเหมาะสมต่อการใช้สอยของชาวนา และความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือเรื่องของระบบการคมนาคมที่มีสะดวกสบายมากขึ้นจากอดีตทำให้ชาวนาให้ความสำคัญกับการอยู่เรือนมากกว่าการอยู่ในที่นา ชาวนาส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับการปรับปรุงซ่อมแซมเรือนให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์ พร้อมทั้งจะเป็นที่อยู่อาศัย และปรับปรุงต่อเติมบริเวณเรือนให้เหมาะสมกับการทำนาในวิถีปัจจุบัน รวมถึงปรับเปลี่ยนวัสดุก่อสร้างเรือนที่ผูกพันตามกาลเวลามาเป็นวัสดุสมัยใหม่ที่มีความแข็งแรงมากกว่า ทนทานมากกว่า และหาง่ายมากกว่า วัสดุเดิม เพราะวัสดุสมัยใหม่มีขายโดยทั่วไปในร้านค้าหรือโรงงานผลิตวัสดุก่อสร้างที่กระจายตัวในพื้นที่ใกล้เคียงชุมชน

คำสำคัญ : พลวัต, สถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมข้าว, เรือนชาวนาอีสาน

Abstract

The Dynamics of Farmer Houses in the North Eastern of Thailand: The Case Study at Kuchan Sub-District, Khamkhueankaeo District, Yasothon Province" aims to study the dynamics of farmer houses and community customs of Kuchan Sub-district, Khamkhueankaeo District, Yasothon Province. The study found factors of changes in its customs that effect on the reformations of farmer houses in the studied area.

There are three major questions of this research. First is what are community traditions, appearing as folk wisdoms, community culture, and common rituals in studied area since the past? Second, how is the dynamics of farmer houses in the studied area? Lastly, what are the effects on livelihood of the farmers due to custom changes and physical changes in studied area?

From data collecting through documents, field survey, and in-depth interview within the community, the dynamics of farmer houses are the changing of community traditions (folk wisdoms, culture and rituals) and agriculture and farming tools. Farmer houses show the changing of farming technology developments as the tools for increasing of rice production. Therefore, farmers will have to build storages for those expensive tools in order to be safe from robbery and easier for maintenances. The reformations of the farmer houses have been

both increase and decrease in some functions according to the changing of how farmers' works. Another important dynamic factor of farmer houses is a better transportation which makes the farmers prefer to stay in their house more than in the farm. Most farmers give priority on repairing their houses as a place to live and renovating free spaces for the new ways of farming. Farmers now are using substitute materials for house repairing because they are better quality and easier to find in shops and factories within the community.

Keywords: Dynamics, Architecture in Rice culture, Farmer houses

* ผู้นิพนธ์ประสานงาน mr.artman@hotmail.com โทร 0879455559

1. บทนำ

จากสภาพภูมิอากาศและภูมิประเทศของประเทศไทยที่เหมาะสมกับการเพาะปลูก ส่งผลให้ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนาปลูกข้าว ซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่ามี การปลูกข้าวมาแล้วไม่น้อยกว่า 5,500 ปี (ริตา สาระยา, 2544) แต่เดิมเป็นการทำนาเพื่อเลี้ยงชีพเป็นหลัก ต่อมาหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 สังกมไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงรูปแบบเศรษฐกิจไปเป็นแบบทุนนิยม ทำให้การทำนาเปลี่ยนแปลงไปเพื่อการค้าเป็นหลัก จนกลายเป็นอาชีพหลักของคนไทย ถึงอย่างนั้นวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับข้าวก็ยังคงอยู่ ซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่โดยขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ความเชื่อท้องถิ่น และอื่นๆ จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละท้องถิ่น เฉกเช่นเดียวกับพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเองก็นิยมทำนาปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก ซึ่งส่งผลอย่างมากต่อวิถีชีวิตรวมถึงวัฒนธรรมประเพณีของคนในท้องถิ่นนี้ ก็ล้วนแล้วเกี่ยวพันกับการทำนาปลูกข้าวทั้งสิ้น เห็นได้จากประเพณีฮีต12 หรือประเพณี 12เดือนของชาวอีสานล้วนเกี่ยวข้องกับการทำนาปลูกข้าวหลายประเพณี อีกทั้งการปลูกข้าวยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวนาในภาคอีสาน รวมถึงชาวนาในภาคอื่นๆ ด้วย วิถีชีวิตที่กล่าวมานี้ได้รวมไปถึงสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงภูมิปัญญาของชาวนาในท้องถิ่นนี้ที่สร้างสถาปัตยกรรมขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวัน การทำนาปลูกข้าว และความเชื่อทั้งหมดนี้ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองการใช้งาน ในแต่ละขั้นตอนและกระบวนการในการทำนา ซึ่งส่งผลให้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมข้าวในบริเวณเขื่อนพักอาศัยของชาวนามีความน่าสนใจทั้งในแง่ของ กรอบแนวคิดของชาวนาที่ส่งผลต่อวิธีการออกแบบ การวางผัง การจัดการพื้นที่ รวมถึงวัสดุในการก่อสร้างเขื่อนชาวนา อันเป็นหลักฐานในการบอกเล่าเรื่องราวต่างๆ และความเปลี่ยนแปลง การปรับเปลี่ยนทั้งวิถีคิดของชาวนารวมถึงวิถีชีวิตของชาวนาและรูปแบบงานสถาปัตยกรรม ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่เก็บรักษาภูมิปัญญาของชาวนา หรือแม้กระทั่งคติความเชื่อต่างๆ ที่ผ่านระยะเวลาในการสะสมกันมาตั้งแต่ในอดีตจนมาถึงปัจจุบันจนกลายเป็นเขื่อนชาวนาอีสาน ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การศึกษาและบอกเล่าเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ผ่านเขื่อนชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษา

2. วัตถุประสงค์การศึกษา

ประเด็นสาระหลักของการศึกษา คือเพื่อศึกษาเนื้อหา ความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตชาวนาที่ส่งผลต่อเขื่อนชาวนาอีสาน ตามบริบทพื้นที่ตำบลภูจาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ซึ่งได้รับการรังสรรค์ขึ้นภายใต้วิถีชีวิตของชาวนา ที่สอดคล้องตามบริบททางวัฒนธรรมและภูมิลักษณะท้องถิ่น จนก่อให้เกิดการอยู่อาศัยบนพื้นฐานความสัมพันธ์และกลมกลืนกับธรรมชาติแวดล้อม และนำพาไปสู่ความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเขื่อนชาวนาอีสานในแง่มุมต่างๆ ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของชาวนาอีสานในปัจจุบัน ซึ่งประกอบไปด้วย

2.1 วิถีชีวิตชาวนาที่ปรากฏในรูปแบบของคติชน ประเพณี พิธีกรรม ซึ่งส่งผลถึงการดำรงชีวิตของชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษา

2.2 สภาพแวดล้อมถิ่นที่อยู่อาศัยของชาวนา อันก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตชาวนากับงานสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมข้าวในพื้นที่กรณีศึกษา

2.3 กรอบแนวคิดของชาวนาที่ส่งผลต่อวิธีการออกแบบ การวางแผน การจัดการพื้นที่ รวมถึงวัสดุในการปลูกสร้างซ่อมแซม เอือนชาวนาอีสาน

2.4 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง เอือนชาวนาอีสานในพื้นที่กรณีศึกษา

3. ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้ เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการสังเกตและสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญในชุมชน(ปราชญ์ชาวบ้าน) ผู้นำชุมชน เจ้าของเอือนในกลุ่มกรณีศึกษา รวมถึงชาวบ้านในพื้นที่กรณีศึกษา โดยกำหนดกลุ่มพื้นที่กรณีศึกษาจาก 1) เป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิต และวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการทำนาปลูกข้าว 2) เป็นชุมชนที่มีพื้นที่ทำนาอย่างต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน 3) เป็นชุมชนที่มีสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาข้าวที่โดดเด่น 4) เป็นชุมชนชาวนาที่ใช้ภาษาอีสานเป็นภาษาหลัก จากเงื่อนไขข้างต้นสรุปได้ว่า พื้นที่ในการศึกษา คือ ชุมชนกุ้งงาน หมู่1-2 และหมู่3 บ้านสมบูรณ์พัฒนา ตำบลกุ้งงาน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ในการศึกษา

สำหรับเอือนชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษา ผู้วิจัยใช้หลักเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกเอือนชาวนา โดยพิจารณาจาก 1) เอือนชาวนาที่ยังมีสภาพดั้งเดิม 2) เอือนชาวนาที่มีการดัดแปลงเปลี่ยนแปลงไปจากสภาพดั้งเดิม 3) เอือนชาวนาสมัยใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นในพื้นที่เดิม และใช้อยุเอือนเป็นตัวกำหนด ในการพิจารณาเลือกเอือนกรณีศึกษาทั้ง 17 หลัง เพื่อใช้ในการอธิบายภาพรวมของเอือนชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษา

เอือนชาวนาที่สำรวจในพื้นที่ หมู่บ้านกุ้งงาน ตำบลกุ้งงาน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ที่ใช้ในกรณีศึกษาเป็น พู่วิจัย ได้ทำการคัดเลือกเพื่อนำมาเป็นเอือนกรณีศึกษาทั้งสิ้น จำนวน 17 หลัง

พู่วิจัยคัดเลือกโดยใช้เกณฑ์ของอายุเอือนเป็นตัวกำหนดในการสำรวจดังต่อไปนี้

- กลุ่มอายุเอือน 1-20ปี** จำนวน 2 หลัง โดยมีองค์ประกอบเอือนเขานาครบ 1 หลัง และไม่ครบ 1 หลัง
- กลุ่มอายุเอือน 21-50ปี** จำนวน 4 หลัง โดยมีองค์ประกอบเอือนเขานาครบ 1 หลัง และไม่ครบ 3 หลัง
- กลุ่มอายุเอือน 51-80ปี** จำนวน 8 หลัง โดยมีองค์ประกอบเอือนเขานาครบ 5 หลัง และไม่ครบ 3 หลัง
- กลุ่มอายุเอือน 81ปี ขึ้นไป** จำนวน 3 หลัง โดยมีองค์ประกอบเอือนเขานาครบ 1 หลัง และไม่ครบ 2 หลัง

ภาพที่ 1 ภาพแสดงเอือนกรณีศึกษาทั้ง 17 หลัง

3.1 การทบทวนจากวรรณกรรม ประกอบไปด้วยข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่ทั้งในแง่ของ งานสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมข้าว วิถีชีวิตในการทำนาปลูกข้าว วัฒนธรรมข้าวที่ปรากฏในพื้นที่ภาคอีสาน รวมถึงปัจจัยในการปรับเปลี่ยนในวิถีชีวิตชาวนา

3.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม วิธีการเก็บข้อมูลด้วยการลงสำรวจชุมชนเป็นระยะ สัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชุมชน และสัมภาษณ์เจ้าของเอือนชาวนาจากกรณีศึกษา จำนวน 17 หลัง ที่เป็นตัวแทนของการอธิบายภาพรวมในพื้นที่กรณีศึกษา

3.2.1 การสำรวจชุมชน เป็นการสังเกตชุมชนเป็นระยะ เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชาวนา กระบวนการทำนา และเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ในการทำนาปลูกข้าวในรอบ 1 ปี โดยการสัมภาษณ์ชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษารวมถึงจดบันทึกและถ่ายภาพประกอบ

3.2.2 สัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชุมชน เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชาวนาที่ปรากฏในรูปแบบของคติชน ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ รวมถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชาวนา โดยการจดบันทึกและถ่ายภาพประกอบ

3.2.3 สัมภาษณ์เจ้าของเอือนชาวนา จำนวน 17 หลัง เพื่อศึกษารูปแบบเอือนชาวนา องค์ประกอบในผังเอือน กรอบแนวคิดของชาวนาที่ส่งผลต่อวิธีการออกแบบ การวางแผน การจัดการพื้นที่ รวมถึงวัสดุในการปลูกสร้างซ่อมแซมเอือนชาวนาอีสาน โดยการใช้

แบบสอบถามถึงโครงสร้างและ Check List เพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึก รวมถึง การรางวัลเดือนชานาในกลุ่มกรณีศึกษา เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ต่อไป

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนาม มาวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตชานาที่ส่งผลต่อเดือนชานาอีสานตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดในการทำวิจัย

3.4 การสังเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลผ่านการวิเคราะห์แล้วมาสรุปเพื่อหาคำตอบ โดยการยึดคำถามวิจัยที่ตั้งไว้เป็นหลักในการอธิบายผล

4. ผลการวิจัย

เดือนชานา ซึ่งเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมของชานามีพลวัตอยู่หลายด้านทั้งในเรื่อง วิถีชีวิตของชานาที่แสดงออกมาในรูปแบบของคติชน ประเพณี พิธีกรรมที่ถูกปรับเปลี่ยน เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ รวมถึงเดือนชานาเองก็เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในการทำนาในรูปแบบใหม่ ที่ชานาต้องปลูกข้าวมากขึ้น และนำเทคโนโลยีมาใช้ในการผลิตข้าวเพื่อเพิ่มจำนวนผลผลิต สำหรับปัจจัยที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนเดือนชานาในพื้นที่กรณีศึกษานี้มี 4 ปัจจัยหลักๆ ดังนี้

4.1 ค่านิยมในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตชานาในปัจจุบัน ชานาในพื้นที่กรณีศึกษานิยมใช้เครื่องจักรมาผลิตข้าวและยังแสดงถึงฐานะทางสังคม ที่ใครมีเครื่องจักรกลการเกษตรรุ่นใหม่จอดไว้ในบริเวณเดือน ก็จะเป็นคนร่ำรวยเพราะสามารถผลิตข้าวได้มากและรวดเร็วแถมสามารถรับจ้างในการผลิตข้าวให้กับชานาในชุมชนได้อีกด้วย ส่งผลถึงการสร้างรายได้ที่มากกว่าชานาที่ไม่มีเครื่องจักรกลการเกษตร รวมถึงคนกลุ่มนี้ยังมีอิทธิพลและอำนาจมากในการต่อรองรวมถึงกำหนดราคาการว่าจ้างในการใช้งานเครื่องจักรกลการเกษตรของคนในชุมชน เห็นได้จากการกำหนดราคาค่าเกี่ยวข้าว/ไร่ และการต่อคิวรถนวดข้าว-เกี่ยวข้าวที่ปรากฏให้เห็นในช่วงฤดูเกี่ยวเกี่ยวของพื้นที่กรณีศึกษา

การใช้บริการรถเกี่ยวข้าวในพื้นที่กรณีศึกษา

การใช้บริการแทรกเตอร์ไถนาในพื้นที่กรณีศึกษา

ภาพที่ 2 ภาพแสดงการว่าจ้างเครื่องจักรกลการเกษตรในพื้นที่กรณีศึกษา

4.2 ระบบเทคโนโลยีในการผลิตข้าวโดยชาวบ้านนิยมใช้เครื่องจักรในการผลิตข้าว จะเห็นได้จากการระบบการทำนาจะมี 2 ลักษณะคือ การว่าจ้างชานาที่มีเครื่องจักรมาทำนาให้ และการซื้อเครื่องจักรกลการเกษตรมาใช้ในการทุนแรง ไม่ว่าจะเป็น รถแทรกเตอร์ 4ล้อ รถแทรกเตอร์ 2ล้อ รถเกี่ยวข้าว เป็นต้น จากเหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ชานาในพื้นที่ต้องหาพื้นที่จัดเก็บเครื่องจักรกลการเกษตรที่มีราคาค่อนข้างสูงไว้ในบริเวณเดือนพักอาศัย โดยการต่อเพิงสำหรับเก็บเครื่องจักร หรือเดือนกรณีศึกษาบางหลักก็เลือกที่จะจอดเครื่องจักรกลการเกษตรไว้ในบริเวณใต้ถุนเดือนเพื่อต่อการดูแลรักษา รวมถึงการโจรกรรม และพบอีกว่าเดือนกรณีศึกษาบางหลังยังตัดสินใจย้ายการหลบนอนในเวลากลางคืนลงมาในบริเวณใต้ถุนเดือนเพื่อมาเฝ้าเครื่องจักรการเกษตร โดยการปรับปรุงใต้ถุนเดือนให้เป็นห้องสำหรับหลบนอนโดยการก่ออิฐกันเป็นห้อง รวมถึงการเทคอนกรีตในบริเวณใต้ถุนเดือนเพื่อความสะอาดในการดูแลรักษา สำหรับการใช้เครื่องจักรกลการเกษตรมาผลิตแทนที่แรงงานวัวควายจากการศึกษาพบว่าชานาส่วนใหญ่ยังนิยมเลี้ยงวัวควายอยู่ แต่ปรับเปลี่ยนจากการเลี้ยงเพื่อใช้แรงงานมาเป็นการเลี้ยงเพื่อการค้าและนำเงินมาหมุนเวียนใช้ในครัวเรือน และในปัจจุบันคนในชุมชนนิยมเลี้ยงวัวมากกว่าควายเนื่องด้วยการบริโภคเนื้อวัวมากกว่าเนื้อควาย สำหรับในหนึ่งปีการตกลูกของแม่วัวจะมีลูกวัวมา

ผลัดเปลี่ยน 1-2 ตัว และจะขายแม่วัวหรือพ่อวัวให้โรงฆ่าสัตว์ต่อไปเพื่อนำเงินมาจูลเงินครอบครัว จากเหตุปัจจัยดังกล่าวส่งผลให้เฮือนชานาในพื้นที่กรณีศึกษา จากเดิมจะมีคอกสัตว์บริเวณใต้ถุนเฮือน แต่ในปัจจุบันชานาส่วนใหญ่นิยมต่อเติมพื้นที่ใต้ถุนเฮือนเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ ชานาส่วนใหญ่ในพื้นที่กรณีศึกษาจึงนิยมย้ายคอกวัวไปไว้ในบริเวณนอกเฮือนโดยการต่อเพิงด้านหลังเฮือน หรือสร้างคอกวัวไว้ในบริเวณฝั่งเฮือนแต่จะห่างจากเฮือนพักอาศัยพอสมควรเพื่อไม่ให้กลิ่นรบกวนเฮือนพักอาศัย หรือชานาในพื้นที่กรณีศึกษาตัดสินใจยกเลิกการเลี้ยงวัวควายไปเลยก็มีให้เห็นอยู่หลายหลัง

ภาพที่ 3 แสดงภาพลักษณะการจอดเครื่องจักรกลการเกษตรในพื้นที่กรณีศึกษา

4.3 การคมนาคมที่สะดวกสบายกว่าในอดีต จะเห็นได้ว่าระบบของสาธารณูปโภคในชุมชนมีความสะดวกสบายมากขึ้นกว่าในอดีต โดยเฉพาะเรื่องของการเดินทางที่มีความสะดวกมากในปัจจุบันจึงเอื้อประโยชน์ให้กับกับชานามาก โดยเฉพาะการเดินทางระหว่างตัวเฮือนพักอาศัยไปยังพื้นที่ทุ่งนาที่ใช้ในการปลูกข้าว เห็นได้จากชานาในพื้นที่กรณีศึกษานิยมหันมาใช้รถเป็นยานพาหนะ ไม่ว่าจะเป็น รถกระบะ รถอีแต๋น รถพ่วงแทรกเตอร์ 2ล้อ รถพ่วงแทรกเตอร์ 4ล้อ และรถพ่วงจักรยานยนต์ ไปกลับทุ่งนา จากเหตุการณ์ดังกล่าวจึงส่งผลให้ การเดินทางไปกลับทุ่งนามีความสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น และชานาส่วนใหญ่จะนิยมกลับมาอนเฮือนทุกวันแม้กระทั่งในช่วงฤดูการทำนา ที่ในอดีตต้องอยู่ใฝานาเพราะการไปกลับนาไม่สะดวกและใช้เวลามาก ชานาส่วนใหญ่จึงให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนเฮือนเพื่อตอบสนองการเข้าถึงของยานพาหนะที่ใช้ในครัวเรือน โดยจะเห็นได้จากการปรับเปลี่ยนหน้าเฮือนให้สัมพันธ์กับถนนสาธารณะ การขยายทางเข้าออกเพื่อใช้ในเข้าออกของยานพาหนะ การเพิ่มพื้นที่จัดเก็บยานพาหนะโดยการสร้างเพิงจอดรถสร้างโรงจอดรถ เป็นต้น การย้ายองค์ประกอบบางอย่างของเฮือนชานาเพื่อให้สัมพันธ์ต่อการใช้งานในพื้นที่ อาทิเช่น การย้ายเก้าอี้เก็บข้าวเปลือกไปได้ด้านหลังเฮือนแล้วปรับเปลี่ยนให้เป็นพื้นที่จอดรถสำหรับการเทียบรถเพื่อขนถ่ายข้าวขึ้นเล้า เป็นต้น และอีกประเด็นที่เริ่มพบในพื้นที่กรณีศึกษาแล้วคือ ชานาบางกลุ่มวางแผนที่จะออกไปอยู่ในบริเวณทุ่งนา สืบเนื่องจากพื้นที่ในชุมชนมีความคับแคบและแออัดเห็นได้จากการปลูกเฮือนแบบหลังคาชนหลังคา

การใช้รถกระบะเป็นยานพาหนะ การใช้รถแทรกเตอร์ 4ล้อต่อพ่วง การใช้รถแทรกเตอร์ 2ล้อต่อพ่วง

ภาพที่ 4 แสดงสภาพการใช้ยานพาหนะของชานาในพื้นที่กรณีศึกษา

4.4 การปรับปรุงซ่อมแซมเฮือนชานา จะเห็นได้ว่าเฮือนชานาในพื้นที่กรณีศึกษามีอายุเฉลี่ยอยู่ที่ 50-80 ปี ซึ่งถือว่าเป็นเฮือนเก่าและมีการปรับปรุงซ่อมแซมอยู่หลายประการเช่น การปรับเปลี่ยนเสาเฮือนที่อดีตเป็นเสาไม้มาเป็นเสาคอนกรีตสำเร็จรูป การปรับเปลี่ยนวัสดุผนังหลังคาที่แต่เดิมเคยเป็นหลังคามุงตบหญ้าคา มาเปลี่ยนเป็นหลังคามุงสังกะสี มาเป็นหลังคามุงเหล็กกริดขึ้นลอน (Metal sheet) มาเป็นมุงหลังคากระเบื้องลอนคู่ ตามลำดับ การปรับเปลี่ยนฝาแอมเฮือนจากอดีตเคยเป็นฝาเสื่อลำแพน มาเป็นฝาแอม

ไม่จริง มาเป็นการก่ออิฐ ตามลำดับ การปรับระดับพื้นดินเอื้อนให้สัมพันธ์กับถนนสาธารณะ โดยการถมดินบริเวณใต้ถนนเอื้อนและติดเอื้อนให้สูงขึ้น เป็นต้น จากการปรับเปลี่ยนดังกล่าว ชาวนาส่วนใหญ่จะนิยมใช้วัสดุสมัยใหม่ที่หาซื้อได้ง่ายตามท้องตลาดมาใช้ปรับปรุงซ่อมแซม และรวมถึงการต่อเติมพื้นที่ข้างอย่างเพื่อเอื้อต่อความสะดวกในการอยู่อาศัยมากกว่าการรื้อเอื้อนทิ้งแล้วสร้างใหม่

จากปัจจัยทั้ง 4 ปัจจัยนี้ล้วนเป็นภาพที่แสดงถึงพลวัตเอื้อนชาวนาอีสานในพื้นที่กรณีศึกษา ตำบลกู่จาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ทั้งสิ้น โดยเฉพาะปัจจัยเรื่องของการนำเทคโนโลยีการผลิตการผลิตข้าวสมัยใหม่มาใช้ นั้น ส่งผลถึงวิถีชีวิตชาวนาในรูปแบบปัจจุบันที่ต้องคิดและวางแผนมากขึ้น เห็นได้จากชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษา มีการจัดการพื้นที่การวางผังเอื้อนเพื่อเปิดรับเครื่องจักรกลการเกษตรที่มีบทบาทสำคัญในยุคปัจจุบัน การคำนึงถึงการจัดเก็บเครื่องจักรที่มีราคาแพงไว้ให้ใกล้กับตัว การต่อเพิงสำหรับจอดเครื่องจักร การใช้ชีวิตในบริเวณใต้ถนนเอื้อนมากขึ้น เป็นต้น

5. อธิบายผลการศึกษา

จากการศึกษาวิจัยเรื่องพลวัตเอื้อนชาวนาอีสาน: กรณีศึกษาตำบลกู่จาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร จึงอธิบายผลการศึกษาไว้ 3 หัวข้อโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1 วิถีชีวิตชาวนาที่ปรากฏในรูปแบบคติชน ประเพณี พิธีกรรม ในพื้นที่กรณีศึกษาจากอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร
 จากการศึกษาด้วยการลงสำรวจพื้นที่และการสัมภาษณ์พบว่า วิถีชีวิตชาวนาที่ปรากฏในรูปแบบของคติชน ประเพณี พิธีกรรม ซึ่งส่งผลถึงการดำรงชีวิตของชาวนาในพื้นที่ชุมชนบ้านกู่จาน ตำบลกู่จาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร สามารถแบ่งออกเป็น 2 หัวข้อดังต่อไปนี้

5.1.1 วิถีชีวิตชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษา มีลักษณะเป็นสังคมแบบเกษตรกรรม โดยประกอบอาชีพการทำนาเป็นหลัก และเป็นสังคมแบบระบบครอบครัวขยาย โดยที่พ่อแม่เกื้อกูลบรรดาลูกหลาน เมื่อถึงเวลาออกเรือนใหม่หรือแยกครอบครัวก็จะแบ่งที่ดินให้ปลูกบ้านในบริเวณใกล้ ๆ การออกเอื้อนนั้นเริ่มขึ้นเมื่อลูกสาวแต่งงาน ก็จะพาสามีมาอยู่ร่วมกับพ่อแม่ประมาณ 1-2ปี เมื่อเริ่มตั้งตัวได้จึงแยกตัวออกไปสร้างเอื้อนของตนเอง(สมชาย นิลอาธิ, 2541) ในการสำรวจพบว่าบางครอบครัวมีการสร้างอาคารชั่วคราว หรือมีการอยู่อาศัยของการออกเอื้อนในบริเวณใต้ถนนแล้วบ้าง แต่ไม่มากนัก เหมือนสมัยอดีต แต่จากการสำรวจพบว่าส่วนใหญ่จะออกไปสร้างเอื้อนใหม่ในบริเวณที่ใกล้กับพ่อแม่ นอกจากที่ดินเดิมของพ่อแม่มีไม่เพียงพอต่อการปลูกเอื้อนใหม่ของผู้ ในกรณีที่มีลูกหลายคนจึงจะย้ายไปปลูกเรือนยังบริเวณอื่นแต่ไม่ห่างกันมากนัก สามารถมาดูแลพ่อแม่ได้ เห็นได้จากกรณีเอื้อนนางสาคร มาตะวันนา และ เอื้อนนางบุญวงศ์ ทองทา ที่จากเดิมเคยอยู่ในหมู่1 และหมู่2 บ้านกู่จาน ที่เป็นชุมชนดั้งเดิมในการเริ่มสร้างหมู่บ้าน และได้ย้ายเอื้อนมาอยู่หมู่3 บ้านสมบูรณ์พัฒนา ในปัจจุบันจะเห็นได้ว่าการขยายตัวของชุมชนจะขยายตัวไปตามแนวยาวของถนนที่ตัดผ่านกลางชุมชน

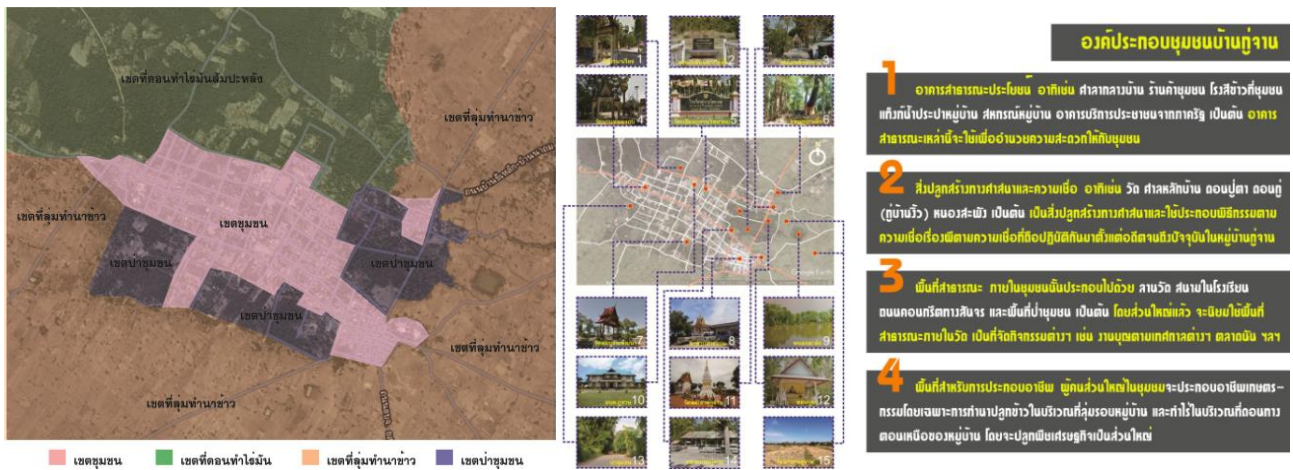

ภาพที่ 5 การขยายตัวของชุมชนตามแนวยาวของถนน

ภาพที่ 6 ลักษณะครอบครัวขยายที่ลูกสาวย้ายมาอยู่ได้เล่าข่าว กรณีศึกษา เอือนของนางอุเบตชา รุระหาญ บ้านกู่จานหมู่ 1 ต.กู่จาน อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร

ลักษณะการจัดสรรที่ดินของหมู่บ้านกู่จาน แบ่งออกเป็น 4 ส่วนใหญ่ คือ 1)เขตชุมชนสำหรับเป็นพื้นที่ตั้งหมู่บ้านโดยบ้านเรือนตั้งอยู่หนาแน่นในลักษณะหลังคาชนหลังคาตามแบบฉบับของสังคมแบบเครือญาติอีสาน และมีวัดเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน 2)เขตที่ดินสำหรับการทำไร่ โดยเป็นเขตที่อยู่ทางทิศเหนือของชุมชนใช้สำหรับทำการปลูกพืชไร่พืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลัง ยูคาลิปตัส พริก เป็นต้น โดยเป็นอาชีพเสริมให้กับชาวบ้านในชุมชน 3)เขตที่ลุ่มสำหรับปลูกข้าว โดยเป็นเขตที่อยู่บริเวณรอบ ๆ ของหมู่บ้านใช้สำหรับทำนาปลูกข้าวเป็นหลัก การทำนาปลูกข้าวของชุมชนแห่งนี้สามารถทำนาได้เพียงครั้งเดียว (นาปี) เนื่องด้วยระบบชลประทานไม่สมบูรณ์ต้องรอเพียงน้ำฝนจากธรรมชาติเพียงอย่างเดียว 4)เขตป่าชุมชน เป็นพื้นที่ป่าที่ภาครัฐจัดสรรให้กับคนในชุมชนใช้ร่วมกัน เช่น หาของป่า เก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ หาพืชสมุนไพรต่าง ๆ เป็นต้น สำหรับปรุงอาหารและป่าชุมชนของหมู่บ้านกู่จานยังใช้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลรักษาหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข และประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ

ภาพที่ 7 การจัดการที่ดิน ชุมชนบ้านกู่จาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร

ลักษณะของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านกู่จานจะเป็นลักษณะของการพึ่งตนเองในชุมชน ผู้คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพชาวนาเป็นหลัก และว่างเว้นจากการทำนาจะปลูกพืชไร่เป็นหลัก เนื่องจากพื้นที่ในบริเวณชุมชนมีทั้งที่ลุ่มและที่ดอน และมีประชาชนคนบางส่วนที่ออกไปรับจ้างนอกชุมชน เช่นการค้าขาย รับจ้างโรงงานในเมือง เป็นต้น แต่ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองในครอบครัวก็ยังมีเห็นอยู่ในชุมชน เช่นการใช้แรงงานของผู้ชายออกไปทำนา-ทำไร่ ส่วนผู้หญิงก็จะอยู่ดูแลบ้านเฮือน หุงหาอาหารเตรียมไว้สำหรับผู้ชายที่ออกไปทำงาน รวมถึงการปลูกผักสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ไว้ในครัวเรือนเพื่อการบริโภคและขายกันในชุมชน

5.1.2 ประเพณีและวัฒนธรรมในพื้นที่กรณีศึกษา จากการศึกษาพบว่าประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนกู่จาน ตำบลกู่จาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร มีพื้นฐานความเชื่อมาจากวัฒนธรรมอีสานเป็นหลัก โดยมากแล้วมีความเชื่อที่ผสมผสาน

ระหว่างเรื่องของผีและเรื่องของพระพุทธศาสนาจะเห็นได้จากคนในชุมชนยึดประเพณีฮีตสิบสอง เป็นประเพณีหลักในชุมชน โดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่จะเคร่งครัดในเรื่องนี้เป็นพิเศษ สำหรับพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนามีความสำคัญมากในสมัยอดีตที่ชาวบ้านให้ความสำคัญและยึดถือปฏิบัติ เนื่องด้วยชาวนามีความเชื่อเรื่องของการขอร้องอ้อนวอนผี หรืออำนาจลึกลับ ให้ช่วยดูแลให้ต้นข้าวเจริญงอกงาม มีผลผลิตจำนวนมากตามความต้องการ(เอี่ยม ทองดี, 2537) จึงส่งผลให้เกิดคติชนที่สะท้อนมาในรูปแบบของพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับการทำการเกษตรเกิดขึ้น อาทิเช่น พิธีบุญบังไฟ เพื่อร้องต่อพญาแถนให้บันดาลฝนฟ้าให้ตกลงมาเพื่อทำการเกษตร พิธีเลี้ยงผีตาแฮก เพื่อบอกกล่าวและช่วยดูแลรักษาข้าวในนา พิธีถางลาน เตรียมลาน เพื่อเป็นการปรับพื้นที่ก่อนที่จะทำนา พิธีแสกนาหรือแรกนา เพื่อสร้างกำลังใจในการเริ่มทำนาและให้การไถนาเป็นไปด้วยดีและไม่เกิดอุปสรรค พิธีสู่วัวควาย เพื่อเป็นการขอขมาที่ได้ล่วงเกินวัวควายที่เป็นแรงงานสำคัญในการผลิตข้าว พิธีสู่วัวควาย เพื่อเรียกขวัญข้าว และขอขมาข้าวก่อนจะตีหรือนวดข้าวออกจากรวง พิธีบุญคุณลาน เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองในโอกาสนวดข้าวเสร็จเรียบร้อยในลานนา พิธีสู่วัวควาย เพื่อเป็นการขอขอบคุณพระแม่โพสพที่อยู่ในข้าว เป็นต้น

แต่ในปัจจุบันชาวบ้านในพื้นที่กรณีศึกษาได้หันมาใช้เทคโนโลยีการผลิตข้าวมากขึ้นจึงทำให้ความเชื่อเหล่านี้ได้หายไป เนื่องด้วยชาวนาสามารถเอาชนะธรรมชาติได้ และไม่ต้องง้อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผี เห็นได้จาก เทคโนโลยีใหม่มาแทนที่บทบาทหน้าที่ของพฤติกรรมการสวดอ้อนวอนและบูชา พิธีกรรมการเพาะปลูก พิธีกรรมการบำรุงรักษา พิธีกรรมการเก็บเกี่ยว จะเห็นได้จากการใช้เครื่องจักรกลการเกษตรที่ทันสมัยแทนแรงงานคนและสัตว์ จึงไม่ต้องง้อวัวควายและสำนักบุญคุณวัวควายแล้ว มีการผลิตสารเคมีมากำจัด หนอน เพลี้ย แมลง แทนการอ้อนวอนเทพเจ้าต่างๆ ให้ดูรักษา มีการคิดค้นข้าวสายพันธุ์ใหม่จากการศึกษาวิจัยทดลองที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูงแทนการรองรับจากความเมตตาของพระแม่โพสพ ทั้งนี้การทำให้ดินสมบูรณ์โดยการใช้สารเคมีแทนการดูถูกขยำในการเอาฝุ่นเข้านา เป็นต้น(เอี่ยม ทองดี, 2537) เห็นได้ว่าวิถีชีวิตชาวนาสมัยใหม่ที่พึ่งพาเทคโนโลยีการผลิตข้าวมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้วิถีชีวิตชาวนาที่ปรากฏในรูปแบบคติชน ประเพณี พิธีกรรม เปลี่ยนแปลงจากเดิมที่เราอ้อนวอนผีหรืออำนาจลึกลับ ในการดูแลผลผลิต แต่ในปัจจุบันเราพึ่งพาอำนาจเงินในการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการผลิตข้าว จึงส่งผลให้ประเพณีบางอย่างได้หายไปจากสังคมชาวนา เห็นได้จากในชุมชนกรณีศึกษาที่เหลือเพียง 5 พิธีกรรม ที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติกันอย่างต่อเนื่อง คือ พิธีการเลี้ยงผีปู่ตา พิธีการเลี้ยงผีตาแฮกหรือเลี้ยงผีหัวนา พิธีบุญบังไฟ พิธีไหว้เฒ่าในช่วงวันออกพรรษา และสู่วัวควาย แต่สำหรับพิธีแสกนาหรือแรกนาก็ถูกแทนที่โดยเครื่องจักรกลการเกษตรอย่างเช่นรถไถนาเดินตามหรือรถแทรกเตอร์ 4 ล้อ ที่สามารถไถตอนไหนก็ได้ แม้แต่ดินจะแข็งเพียงไหนก็สามารถไถได้ไม่ต้องรอการประธารนพจากอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีสู่วัวควายถูกแทนที่ด้วยเครื่องจักรกลการเกษตร ที่ไม่ต้องเอาใจผีเพียงเงินสำหรับการเติมน้ำมันก็สามารถใช้งานได้ พิธีเอาฝุ่นเข้านาก็ถูกแทนที่ด้วยการใช้ปุ๋ยเคมีและยากำจัดศัตรูพืช เป็นต้น จึงส่งผลให้ชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษาไม่ยึดถือปฏิบัติในประเพณีเหล่านี้แล้ว

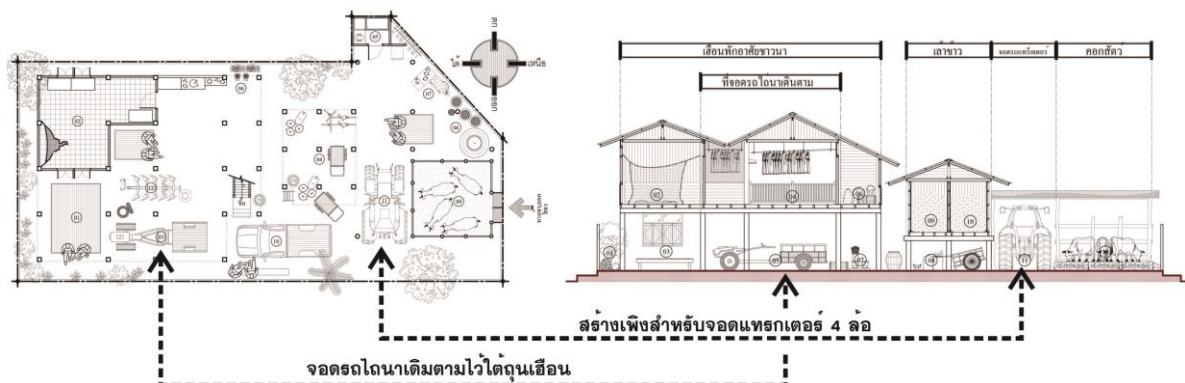

ภาพที่ 8 ศาลาปู่ตา ตอนปู่ตาของชุมชนบ้านกู่จาน

5.2 เอือนชาวนาอีสานกรณีศึกษาในปัจจุบันมีพลวัตอย่างไร ทั้งในแง่ของการวางผังเอือนชาวนา การจัดการพื้นที่ใช้สอยในเอือนชาวนา รวมถึงวัสดุในการก่อสร้างซ่อมแซมของเอือนชาวนาอีสาน ในการทำนาปลูกข้าวในอดีตจะทำนาเพื่อยังชีพเป็นหลัก แต่

ในปัจจุบันการนำปลูกล้วยแบบระบบทุนนิยมที่ผลิตข้าวเพื่อประกอบชีพ ด้วยเหตุผลนี้จึงทำให้ชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษาได้หาวิธีการออกแบบที่อยู่อาศัยเพื่อตอบสนองการใช้พื้นที่ให้คุ้มค่าและเป็นประโยชน์มากที่สุด และเอื้อต่อการทำเกษตรกรรมในรูปแบบวิถีชีวิตชาวนาสมัยใหม่ โดยสามารถจำแนกองค์ประกอบหลักๆ ได้อยู่ 4 องค์ประกอบ คือ เอื้อนสำหรับพักอาศัย เล้าสำหรับเก็บข้าวเปลือก คอกสำหรับเลี้ยงสัตว์(วัว,ควาย) และสุดท้ายพื้นที่สำหรับเก็บเครื่องจักรกลการเกษตร องค์ประกอบเหล่านี้จึงเป็นองค์ประกอบหลักที่จะสะท้อนถึงการวางผังของเอื้อนชาวนา

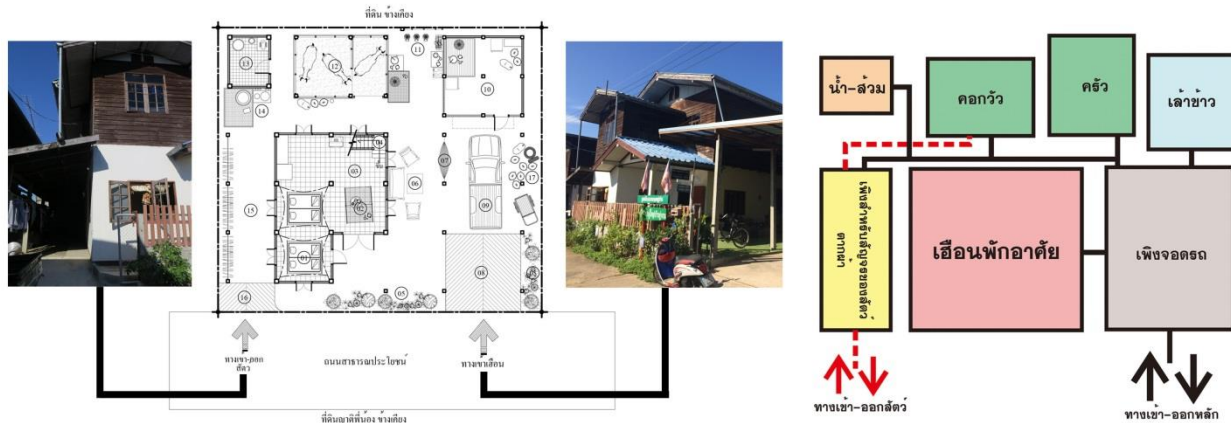
5.2.1 การวางผัง สำหรับการวางผังของเอื้อนชาวนาในอดีตจะมีองค์ประกอบหลักๆ อยู่ 3 องค์ประกอบคือ เอื้อนสำหรับพักอาศัย เล้าสำหรับเก็บข้าว และ คอกวัวคอกควาย แต่ในปัจจุบันองค์ประกอบอีกอย่างหนึ่งที่เพิ่มเข้ามาคือ โรงสำหรับเก็บเครื่องจักรกลการเกษตรที่เห็นคุ้นตากับเอื้อนชาวนาในปัจจุบันที่จะต่อเพิงยื่นสำหรับจอดรถไถนาเดินตาม หรือรถแทรกเตอร์ 4 ล้อ ชาวนาส่วนใหญ่จะนิยมสร้างพื้นที่จอดเครื่องจักรกลการเกษตรไว้ใกล้ๆ กับตัวเอื้อน สืบเนื่องจากราคาของอุปกรณ์เหล่านี้ค่อนข้างมีราคาแพงจึงจัดสรรพื้นที่จัดเก็บเครื่องจักรกลเพื่อให้ปลอดภัยจากการโจรกรรม สะดวกสำหรับการดูแลรักษา และใกล้ตัวมากที่สุดในการวางตำแหน่งในการก่อสร้างจะไม่มีที่เฉพาะตายตัว เอาความสะดวกในการจัดเก็บเป็นที่ตั้ง

ภาพที่ 9 การจอดเครื่องจักรกลการเกษตรในผังเอื้อนชาวนาในกรณีศึกษา

สำหรับการวางผังตำแหน่งเล้าเก็บข้าวเปลือกในอดีตชาวนาจะวางตำแหน่งของเล้าเก็บข้าวเปลือกไว้ไม่ให้ห่างจากตัวบ้านมากนักแต่ไม่ได้กำหนดว่าจะอยู่ตำแหน่งไหน อาทิเช่น ด้านหน้า ด้านข้าง ด้านหลัง เป็นต้น มีเพียงคิดว่า งามของเล้าสำหรับเก็บข้าวเปลือกจะต้องไม่ทับกับตัวเรือน เพื่อเว้นระยะห่างจากบ้านกับเล้าข้าว ซึ่งทำให้ลมสามารถพัดผ่านเล้าเก็บข้าวเปลือกได้สะดวกและแสงแดดยังส่องเล้าข้าวได้ตลอดทั้งวัน จึงส่งผลให้ข้าวในเล้าจะแห้งและสะอาดอยู่ตลอดเวลา และจะไม่หันหน้าเล้าไปทางดาวข้าง (ทิศเหนือ) เพราะเชื่อว่าข้างจะกินข้าวจนหมดนอกจากนั้นยังห้ามหันประตูเล้าเข้าหาตัวเรือน(ยง บุญอารีย์, 2554) นั่นทำให้เรามักพบเห็นเล้าข้าววางหน้าจั่วในแนวขวางกับตัวบ้าน (ขวางตะวัน) เพราะตัวบ้านมักวางหน้าจั่วในแนวตามตะวัน (ลองตาเรือน) คือหันหน้าจั่วไปในทิศตะวันออก-ตะวันตกซึ่งเป็นส่วนที่พบมากที่สุด แต่ในปัจจุบันในพื้นที่กรณีศึกษาชาวนาส่วนใหญ่ มักจะหันหน้าบ้านและเล้าไปทางเดียวกันทางด้านหน้าสู่ ถนนทางเข้าบ้าน เพื่อความสะดวกในการขนถ่ายข้าวขึ้นเล้าและเอาข้าวออกไปขาย

สำหรับการวางผังตำแหน่งของคอกสัตว์ จากการสัมภาษณ์ในอดีตชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษาจะสร้างคอกสัตว์ไว้บริเวณใต้ถุนเอื้อนหรือบริเวณใต้ถุนเล้าเก็บข้าวเปลือก แต่ในปัจจุบันชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษาจะนิยมสร้างเพิงสำหรับการเลี้ยงสัตว์ (วัว) แยกออกจากตัวเอื้อน จากการสัมภาษณ์พบว่า ปัญหาหลักๆ ที่ย้ายตำแหน่งนั้น คือเรื่องของกลิ่นสาบของสัตว์เลี้ยงจึงได้สร้างแยกออกจากตัวเอื้อน แต่สำหรับเอื้อนที่มีพื้นที่จำกัดก็จะต่อเพิงบริเวณหลังเอื้อนเพื่อใช้สำหรับเป็นคอกสัตว์แทน จากการสำรวจพบว่าชาวนายังให้ความสำคัญในเรื่องของทางเข้าออกของสัตว์ โดยจะแยกทางเข้าออกของสัตว์กับทางเข้าหลักอย่างชัดเจน

ภาพที่ 10 การศึกษาการแยกทางเข้า-ออก ระหว่างคนและสัตว์เลี้ยง ในกรณีศึกษา

5.2.2 การจัดการพื้นที่ใช้สอย

ในปัจจุบันพื้นที่สร้างเรือนในพื้นที่กรณีศึกษามีจำนวนจำกัดเนื่องจากปัจจัยเรื่องของครอบครัวขยายของวัฒนธรรมอีสานที่จะแบ่งที่ดินให้กับลูกและญาติพี่น้อง เห็นได้จากในชุมชนกรณีศึกษา สร้างเรือนแบบกระจุกตัวหลังคาชนหลังคาด้วยเหตุนี้ เือนชานานาในพื้นที่กรณีศึกษาจึงมีการจัดการพื้นที่ของเรือนชานานาให้ได้รับผลประโยชน์สูงสุดและอยู่อาศัยได้สะดวกสบายที่สุด เห็นได้จากการปรับเปลี่ยนผังเรือนจากเดิม เล้าเก็บข้าวเปลือกอยู่บริเวณด้านหน้าติดกับถนนสาธารณะหลักที่ไม่สะดวกต่อการเข้าถึงและขนถ่ายข้าวขึ้นเล้า ชานานาในพื้นที่กรณีศึกษาจึงย้ายเล้าไปอยู่บริเวณด้านหลังเรือนและปรับเปลี่ยนพื้นที่นั้นเป็นโรงจอดรถกระบะ เพื่อใช้สำหรับเป็นที่จอดรถกระบะและใช้ขนถ่ายข้าวขึ้นเล้า รวมถึงใช้เป็นพื้นที่เอนกประสงค์สำหรับตากข้าวเปลือก และเก็บเครื่องมือการเกษตร มีการต่อเติมบริเวณใต้เล้าเก็บข้าวให้เป็นพื้นที่ทำครัวและเก็บเครื่องมือการเกษตรเพื่อจัดการพื้นที่ว่างบริเวณใต้เล้าเก็บข้าวให้ได้รับประโยชน์สูงสุด มีการต่อเติมพื้นที่บริเวณใต้ถุนให้เป็นห้องสำหรับการหลบนอนในเวลาากลางคืนเพื่อสร้างพื้นที่ใช้สอยในตัวเรือนให้มากขึ้นและสะดวกในการไม่ต้องขึ้นลงเรือน มีการต่อเติมพื้นที่จุดเครื่องจักรกลการเกษตรในบริเวณเรือน และใต้ถุนเรือนพักอาศัย เพื่อให้ง่ายต่อการดูแลรักษาและง่ายต่อการเข้าออกของเครื่องจักร รวมถึงความปลอดภัยจากการโจรกรรม

จะเห็นได้ว่าการจัดการพื้นที่ของชานานาจะเน้นในเรื่องความสะดวกในการใช้งานและง่ายต่อการดูแลรักษา จะเห็นได้จากชานานาในกรณีศึกษาจะหันลงมาใช้บริเวณด้านล่างเรือนเป็นหลักตั้งแต่เป็นพื้นที่สำหรับการหลบนอน พื้นที่ทำกิน พื้นที่สำหรับเก็บเครื่องมือการเกษตรและเครื่องจักรกลการเกษตร รวมถึงพื้นที่สำหรับการพักผ่อนและทำอาชีพเสริม

ภาพที่ 11 การจัดการพื้นที่ใต้ถุนเรือนในพื้นที่กรณีศึกษา

5.2.3 วัสดุในการปลูกสร้างซ่อมแซมเรือนชานานา

เรือนส่วนใหญ่ในกรณีศึกษาถูกสร้างขึ้นในช่วงอายุ 51 – 80 ปี เป็นส่วนใหญ่เรือนกลุ่มนี้จะมีการปรับเปลี่ยนวัสดุซ่อมแซมเรือนอยู่หลายอย่าง เช่น การปรับเปลี่ยนเสาเรือนที่อดีตเคยเป็นเสาไม้ฝังในพื้นที่ดินได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นเสาคอนกรีตสำเร็จรูป การปรับเปลี่ยนฝ้าเรือนจากเดิมเป็นฝ้าเสื่อลำแพนก็ถูกปรับเปลี่ยนเป็นฝ้าฉาบ

ไม้จริงและเหื่อนบางหลังมีต่อเติมบริเวณใต้ถุนเหื่อน เป็นวัสดุก่ออิฐอมอญหรืออิฐบล็อกฉาบเรียบทาสี การปรับเปลี่ยนวัสดุ มุงหลังคาจากเดิมมุงด้วยดัดหญ้าคาที่ผลิตกันในครัวเรือนหรือในชุมชน ก็ถูกปรับเปลี่ยนเป็นหลังคาสังกะสี และเหื่อนบางหลังปรับเปลี่ยนเป็นหลังคาจากสังกะสีเป็นหลังคาเหล็กกริดขึ้นลอน(METAL SHEET) สำหรับเหื่อนที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ในพื้นที่กรณีศึกษาจะนิยมใช้วัสดุมุงหลังคาเป็นกระเบื้องลอนคู่

จากการปรับเปลี่ยนวัสดุในการปลูกสร้างซ่อมแซมเหื่อนชาวนาดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษา พบว่านิยมเปลี่ยนวัสดุเพื่อซ่อมแซมให้เหื่อนคงอยู่ในส่วนที่มีการผูกพันไปตามกาลเวลา มากกว่าการรื้อทิ้งแล้วสร้างใหม่ เริ่มจากการปรับเปลี่ยนเสาเหื่อนที่เดิมเป็นเสาไม้เปลี่ยนมาเป็นเสาคอนกรีตที่ทนทานกว่า ง่ายกว่า ราคาถูกกว่าเสาไม้ การปรับเปลี่ยนฝาแอมเหื่อนให้มีความคงทนกว่า และมีอายุการใช้งานที่ยาวนานกว่าวัสดุแบบเดิม การปรับเปลี่ยนหลังคาจากเดิมใช้ดัดหญ้าคาที่ทำกันเองในครอบครัวมาเป็นหลังคาสังกะสี หรือกระเบื้องหลังคาเหล็กกริดขึ้นลอน หรือกระเบื้องลอนคู่ที่มีอายุการใช้งานที่นาน และสะดวกในการซื้อหามาซ่อมแซมเหื่อนมากกว่าวัสดุเดิม และวัสดุสมัยใหม่ก็มีขายโดยทั่วไปในร้านวัสดุก่อสร้างหรือโรงงานผลิตวัสดุก่อสร้างที่กระจายตัวในพื้นที่ใกล้เคียงชุมชน

5.3 ผลกระทบอันเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนวิถีวัฒนธรรมและกายภาพต่อความเป็นอยู่รวมถึงการดำเนินชีวิตของชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษา ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการปรับเปลี่ยนวิถีวัฒนธรรมและกายภาพต่อความเป็นอยู่รวมถึงการดำเนินชีวิตของชาวนาในพื้นที่กรณีศึกษา ส่งผลถึงวิถีชีวิตชาวในอดีตที่ทำนาเพื่อเลี้ยงชีพเป็นหลัก ต่อมาหลังจากการทำสนธิสัญญาเบารริงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 สังคมไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงรูปแบบเศรษฐกิจไปเป็นแบบทุนนิยมที่จำเป็นต้องขายข้าวเพื่อสร้างเป็นอาชีพ เภกเช่นเดียวกับกับพื้นที่กรณีศึกษาที่ผู้คนส่วนใหญ่จะทำนาเป็นอาชีพ จะเห็นได้จากการปลูกข้าว 2 สายพันธุ์คือข้าวเหนียวที่ใช้กินและข้าวหอมมะลิเพื่อใช้สำหรับขาย และชาวนาในพื้นที่ปัจจุบันนิยมนำเอาเทคโนโลยีในการผลิตข้าวมาใช้ในระบบของการทำนาแบบทุนนิยม เห็นได้จากการ เครื่องจักรกลการเกษตรต่างๆ ที่ชาวบ้านเลือกใช้ในการทุ่นแรงในการผลิต อาทิเช่น รถไถนาเดินตาม รถแทรกเตอร์ 4 ล้อ เครื่องสูบน้ำ เครื่องนวดข้าวรวมถึงรถเกี่ยวข้าว มาใช้ในการทำนา จากการปรับเปลี่ยนเครื่องมือเครื่องใช้ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อ ระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมถึงระบบนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมอยู่หลายประการ เห็นได้จากในระบบเศรษฐกิจที่ชาวบ้านเปลี่ยนเครื่องมือเครื่องใช้จากแบบพื้นบ้านมาเป็นแบบสมัยใหม่ ทำให้ชาวบ้านขาดการพึ่งตนเอง ที่ในอดีตชาวบ้านจะใช้เครื่องมือที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นเองในครัวเรือนจากภูมิปัญญาที่ถูกถ่ายทอดจากบรรพบุรุษแต่ในปัจจุบันชาวหันมาใช้เครื่องจักรกลการเกษตรที่หาซื้อจากท้องตลาดมาช่วยเป็นแรงงานผลิตข้าว

ผลกระทบที่เกิดกับสังคมในกรณีศึกษา พบว่าพฤติกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวนาได้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือจากสถานะเศรษฐกิจที่บีบคั้นให้ชาวนาทำงานหนักมากขึ้นนั้น มีผลให้พฤติกรรมทางสังคมของคนในหมู่บ้าน เริ่มนิยมว่าจ้างแรงงานมากกว่ากันแลกเปลี่ยนแรงงาน นิยมว่าจ้างมากกว่าการลงแขกช่วยกัน(วิไลวัลย์ กฤษณะภูติ และสมใจ ศรีหล้า, 2544) ใครมีเครื่องมือสมัยใหม่ ย่อมมีอิทธิพลและอำนาจมากในการต่อรองในการว่าจ้างของคนในชุมชน เห็นได้จากการต่อคิวรถนวดข้าว-เกี่ยวข้าวที่ปรากฏให้เห็นในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวผลผลิต

รับจ้างดำนาในพื้นที่กรณีศึกษา

แรงงานรับจ้างในพื้นที่กรณีศึกษา

ภาพที่ 12 ภาพแรงงานรับจ้างทำนาในพื้นที่กรณีศึกษา

นอกจากนี้ ผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม รวมถึงทรัพยากร ที่ชาวนาได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบของการทำนาที่เปลี่ยนไป ส่งผลให้ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่จากเดิมเคยอุดมสมบูรณ์กลับไม่สมบูรณ์อย่างเช่นในอดีต สภาวะอากาศก็ร้อนขึ้นเพราะไม่มีต้นไม้ใหญ่ที่เคยเป็นที่พักพิงของชาวนาในระหว่างการทำนา จะเห็นได้จากท้องทุ่งนาในอดีตจะมีคั่นนาแบ่งแปลงนาเป็นกระทงเล็กๆ แต่ในปัจจุบันจะนิยมทำแปลงนาแบบใหญ่ๆ เพื่อให้ง่ายต่อการใช้เครื่องจักรกลการเกษตรในการผลิตข้าว ในขณะที่เดียวกันใช้น้ำมันเป็นเชื้อเพลิงในการขับเคลื่อนเครื่องจักรกลการเกษตรยังส่งผลถึง ผลภาวะคว้นพิษให้แก่สิ่งแวดล้อมและชุมชนอีกด้วย

ลักษณะแปลงนาแบบกระทงย่อย

ลักษณะแปลงนาในปัจจุบัน

ภาพที่ 13 แสดงสภาพแปลงนาอีสานแบบกระทงย่อยๆ

6. กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง พลวัตเขื่อนชาวนาอีสาน: กรณีศึกษาตำบลภูจาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาภาควิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น มหาวิทยาลัยศิลปากร ปี พ.ศ. 2559 ที่ผู้วิจัยได้เขียนขึ้น จึงขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ชินศักดิ์ ตันชิตกุล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำแนะนำและให้คำปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ตลอดจนปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่อย่างดียิ่ง ผู้วิจัยตระหนักถึง ความตั้งใจจริงและความทุ่มเทของอาจารย์รวมถึง ศาสตราจารย์ ดร. วีระ อินพันทัง ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชีวิน เปสตันยี กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะ รวมไปถึงมุมมองทางความคิดที่เป็นประโยชน์ต่างๆ ในการทำวิจัยฉบับนี้ นอกจากนี้ ขอขอบคุณคณาจารย์ทุกท่าน นักวิชาการทุกคน รวมถึงหนังสือทุกเล่มที่ข้าพเจ้าได้อ้างอิงในวิจัยฉบับนี้

7. เอกสารอ้างอิง

- [1] ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด(มหาชน), 2544.
- [2] ยง บุญอารีย์, “เล่าข่าวในวัฒนธรรมไท-อีสาน,” ใน **วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2554), 24-35.
- [3] สมชาย นิลอาธิ. “ส้วมห้องนอนในเรือนอีสาน.” ใน **วิถีความคิด – วิถีชีวิตชาวนาอีสาน**. 183-187. จารุวรรณ ธรรมวัตร, บรรณาธิการ. มหาสารคาม: อาศมวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.
- [4] สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, **ทฤษฎีใหม่ ชีวิตที่พอเพียง** (กรุงเทพมหานคร: กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร).
- [5] วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ และสมใจ ศรีหาล้า “การลงแขกกับวิถีชีวิตของคนอีสาน.” รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2544.
- [6] เอี่ยม ทองดี. **ข้าว: วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพมหานคร: มติชนบริษัทมติชน จำกัด(มหาชน), 2538.
- [7] เอี่ยม ทองดี. **วัฒนธรรมข้าว: พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิกจำกัด, 2537.